

стійній і різноманітній взаємодії, є поняття *літературна* та *поетична норма* (як стильова норма художнього стилю). Адже «мова письменників (мова художньої літератури) хоч зазвичай і орієнтується на ті самі [літературні — Г.С.] норми, але містить і багато нового. Крім того, мова художньої літератури має на тільки комунікативні, а й естетичні цілі. Вона широко використовує різні стилі літературної мови, а тому має широкі можливості для активного впливу на її становлення».

Закони розвитку *літературної* та *поетичної мови* — не тотожні, але глибоко співвідносні. Тому повноаспектне вивчення історії літературної мови не може не передбачати вивчення історії поетичної мови, а також поетичної норми як однієї з одиниць її виміру. Визначення часових, просторових та ідіо-стильових параметрів поетичної норми, опис типологічних та історичних тенденцій її становлення дає змогу продемонструвати системні зв'язки з літературною нормою, окреслити загальну картину розвитку національного художнього стилю.

Любов Струганець

ПОНЯТТЯ «МОВНА ОСОБИСТІТЬ» В УКРАЇНІСТИЦІ

Проблема мовної особистості в лінгвістиці, психолінгвістиці та лінгводидактиці не нова. У перші десятиліття XIX ст. В. Гумбольдт започаткував дослідження питань зв'язку мови з мисленням людини, її внутрішнім світом та культурними цінностями. В науці цей напрямок одержав назву антропоцентричного, що підкреслювало пріоритети психологічного й етносоціологічного елементів та концентрацію уваги на людській особистості як носієві та творцеві мовної картини світу. У 80-90-х рр. XX ст. в активний лінгвістичний обіг увійшов термін *мовна особистість*. О. О. Селіванова зазначає, що це поняття вживають у своїх працях Г. Штейнталь, В. Вундт,

О. О. Потебня, О. О. Шахматов та ін., хоч сам термін був уведений В. В. Виноградовим. Розроблення проблеми мовної особистості пов'язане з іменами О. М. Леонтьєва, Ю. М. Караулова, Г. І. Богіна, А. В. Пузирьова та ін.

Наприкінці XIX — на початку XX ст. вироблено два підходи до вивчення мовної особистості: шлях психолінгвістичний і шлях, зумовлений дослідженням мови художньої літератури. Трамбування мовних явищ послідовно пов'язував із психологічними особливостями мовця О. О. Потебня: «Мовна індивідуальність виділяє людину як особистість, і що яскравіша ця особистість, то повніше вона відображає мовні якості суспільства». Такий підхід давав плідні результати у висвітленні багатьох теоретичних проблем.

Послідовник О. О. Потебні, історик культури й критик, лінгвіст Д. М. Овсянник-Куликовський писав, що рідна мова — музика й малюнок душі людської. Саме в мові учений вбачав найголовнішу ознаку етносу як об'єднання людей «на ґрунті спільної мови, що досягла певної висоти розвитку і стала психічною основою для колективної розумової діяльності... Надалі, кризь віки культурного розвитку, національність разом із мовою перетворюється в ту психологічну форму особистості, яка надає їй своєрідного душевного складу..., здіймається у сферу вищу, всевладну над думкою і над чуттям, у сферу моральну».

Психолінгвістичний напрямок в українському мовознавстві продовжив І. Огієнко. У праці «Українська культура» він стверджував: «Мова — це наша національна ознака, в мові — наша культура, ступінь нашої свідомості. Мова — це форма нашого життя, життя культурного й національного, це форма національної організації. Мова — душа кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб... Мова — це не тільки простий символ розуміння, бо вона витворюється в певній культурі, в певній традиції. В такому разі мова — це найясніший вираз нашої психіки, це найперша сторожа нашого психічного Я...». Як бачимо, мовна особистість у цій праці постає в образі «психічного Я». У «Науці про рідномовні обов'язки» вчений зауважує, що про духовну зрілість окремої особи й цілого народу судять насамперед із культури його літературної мови, тому «головний рідномовний обов'язок кожного свідомого громадянина —

працювати на збільшення культури своєї літературної мови».

Із позицій вивчення мови художньої літератури підходить до поняття мовної особистості І. Франко. Він був переконаний, що знаменням нового часу й основою суспільного розвитку слугує прагнення «кожної людської особистості... до можливого розширення сфери свого буття і своєї діяльності, свого індивідуального розвитку». Роздумуючи про М. Старицького — і як письменника, і насамперед як громадянина — він писав: «Найцінніше і найкраще в кожному чоловіці... се його індивідуальність, його духовне обличчя зо всіма його окремішніми прикметами. Чим більше тих прикмет, чим вони характерніші та гармонійніші, тим багатша, сильніша й симпатичніша індивідуальність людини... До таких прикмет, що відповідають складові душі, .. належить і мова». Мовну діяльність І. Франко тісно пов'язував із «таємною робітнею духу» особистості. Творячи концепцію розвитку української мови, виробляючи теорію мовної поведінки й мовного життя творчої особистості та народу, вчений осмислював мовну діяльність видатних письменників із погляду їхнього значення й ролі в цих важливих процесах.

Інтерес до особистісного аспекту вивчення мови особливо зріс у 80-90-х рр. ХХ ст. Дослідники наголошують: не можна пізнати людину, не пізнавши її мову. Логіка розвитку наукового пізнання зумовлює інше формулювання цієї тези: не можна пізнати мову, не звернувшись до її творця, носія — до людини, до конкретної мовної особистості (Ю. М. Караулов).

Важливі міркування щодо класифікації людської мови за типами психічних механізмів усного і писемного спілкування висловив у праці «Людина і її мова» І. К. Білодід. Аналізуючи основні типи мови, він активно оперує поняттям *мовна особистість*: «У загальному плані мовно-психічного механізму норма, комплекс, коло мовних асоціацій, узвичаєних у практиці даного мовного колективу, тобто багатство системи асоціацій певної національної мови, певної культури народу, зумовлюються всім суспільним і інтимним життям мовця; адже кожна мовна особистість більшою чи меншою мірою володіє асоціаціями побутовими, загальнокультурними, професійними, науковими, різного роду ремінісцентними (історія, лінгвістика, мистецтво, міфологія тощо). Створення ширшого чи вужчого

діапазону асоціацій, уявлень зумовлюється освітою, вихованням, культурою індивідуума; активність і цілеспрямованість їх використання — це риси психічного механізму мовлення, тобто діяльності мозку, зокрема пам'яті...».

Для студіювання проблематики мовної особистості знаковою стала праця російського ученого Ю. М. Караулова «Русский язык и языковая личность» (1987), у якій розроблено функціональну модель мовної особистості. У структурі мовної особистості вчений умовно виокремлює три рівні: 1) нульовий, вербально-семантичний; 2) перший, лінгвокогнітивний; 3) другий, прагматичний. Мовну особистість визначає як «сукупність здібностей і характеристик людини, які зумовлюють створення і сприйняття нею текстів, що відрізняються: а) ступенем структурномовної складності, б) глибиною і точністю відображення дійсності, в) певною цілеспрямованістю».

В українському мовознавстві виокремився ще один важливий підхід до вивчення мовної особистості — лінгводидактичний, зумовлений закономірностями навчання мови. На думку В. О. Сухомлинського, на уроках мови формується той емоційний стан, який визначає людину як особистість, спрямовує роботу її інтелекту. Виховання «чутливості до слова» та його відтінків — одна з передумов гармонійного розвитку особистості. Викладання мови — це «виховання розуму, формування думки, копітке різьблення й ліплення найтонших рис духовного обличчя людини».

Національні риси мовної особистості розпізнаються у творчому перетворенні й вербалізації світу індивідуумом. У «Навчально-виховній концепції вивчення української (державної) мови» (1994) С. Я. Єрмоленко і Л. І. Мацько стверджують, що «мовна особистість — це той носій мови, який не лише володіє сумою лінгвістичних знань (знає поняття й відповідні правила) чи репродукує мовну діяльність, а й має навички активної роботи зі словом. Підвалини мовної особистості — пробудження індивідуальної мовотворчості, таке засвоєння мови, яке забезпечує вільне самовираження особистості у різних сферах людського спілкування». Кожен мовець — це насамперед активний суб'єкт пізнання, наділений індивідуальним і соціальним досвідом, на основі якого він здійснює комунікацію з іншими

носіями мови, безперервно словесно перетворює доступний для його сприйняття об'єктивний світ. Враховуючи це, автори концепції запропонували переорієнтувати зміст неперервної освіти із дисципліни «Українська мова» на комунікативно-прагматичну мету. У цей період у державному стандарті мовної освіти актуалізовано поняття мовної особистості й наголошено на потребі формування саме в загальноосвітній школі сучасної мовної особистості.

Лінгводидактичний підхід до студіювання проблеми мовної особистості продовжує превалювати в останнє десятиліття ХХ ст. і на початку ХХІ ст. В. Я. Мельничайко, М. С. Вашуленка, А. М. Богуш, М. І. Пентиліук, О. М. Семенов та ін. У 1997 р. поняття *мовна особистість* уведено у навчальну програму з курсу «Культура мови» для філологічних факультетів вищих навчальних закладів України. У монографіях, навчальних посібниках, статтях на сторінках фахових періодичних видань зацентровано увагу на аспектах формування мовної особистості. Зокрема, Л. І. Мацько виокремлює найважливіші складники мовної особистості: 1) мовнокомунікативні суспільні запити, мотиваційні потреби і досконалі компетенції; 2) ґрунтовні мовні знання і мобільність їх використання; 3) мовна свідомість і усвідомлення себе мовними українськими особистостями; 4) національна культуровідповідність мовної особистості; знання концептів і мовних знаків національної культури; 5) мовна здатність і мовна здібність; мовне чуття, мовний смак; 6) усвідомлена естетична мовна поведінка, мовна стійкість.

У 2008 році опубліковано колективну монографію «Формування мовної особистості на різних вікових етапах», у якій подано систему принципів, чинників, педагогічних умов і методів, спрямованих на формування мовної особистості на різних вікових етапах (від дошкілля до дорослого віку в різних умовах діяльності).

Поняття *мовна особистість* увійшло у метамову сучасної лінгвостилістики також в аспекті вивчення мовотворчості письменників, оцінювання їхнього внеску у розвиток української літературної мови (див.: Єрмоленко С. Я. Формування української мовної особистості // Українознавство. — 2010. — № 1 (34). — С. 120-123).

Про закріплення терміна *мовна особистість* у метамові культури мови і лінгвостилістики свідчить його фіксація у «Короткому тлумачному словнику лінгвістичних термінів» (2001) за редакцією С. Я. Єрмоленко: «Мовна особистість — поєднання в особі мовця його мовної компетенції, прагнення до творчого самовираження, вільного, автоматичного здійснення різнобічної мовної діяльності. Мовна особистість свідомо ставиться до своєї мовної практики, несе на собі відбиток суспільно-соціального, територіального середовища, традицій виховання в національній культурі». Порівняймо, трактування, яке наводить О. О. Селіванова в термінологічній енциклопедії: «Мовна особистість — іманентна ознака особистості як носія мови й комуніканта, що характеризує її мовну й комунікативну компетенцію та реалізацію їх у породженні, сприйнятті, розумінні й інтерпретації вербальних повідомлень, текстів, а також в інтерактивній взаємодії дискурсу». Ця дефініція відображає функціонування терміна у парадигмі комунікативної лінгвістики, тобто розширює горизонти його застосування. У вимірах комунікативної лінгвістики репрезентує своє бачення мовної особистості Івана Франка також Т. А. Космеда («Комунікативна компетенція Івана Франка»).

Поняття мовної особистості нерозривно пов'язане з поняттям мовної свідомості. На думку Л. І. Мацько, мовна особистість — це «узагальнений образ носія мовної свідомості, національної мовної картини світу, мовних знань, умінь і навичок, мовних здатностей і здібностей, мовної культури і смаку, мовних традицій і мовної моди». С. Я. Єрмоленко в монографії «Нариси з української словесності (стилістика та культура мови)» розглядає національно-мовну свідомість як структуроване поняття, що складається з таких компонентів: а) мова як національна самоідентифікація особистості (цей показник виявляється не завжди чинним, правомірним); б) мова як картина світу, як відбиття природного стану існування її носіїв; в) мова як просторовий і часовий вимір національної культури; г) мова як видимий, наочний знак і універсальний засіб єдності етносу».

Одне з останніх досліджень феномену мовна свідомість — праця П. О. Селігея «Мовна свідомість: структура, типологія, виховання» (К., 2012). На основі ціннісного критерію автор

розробляє типологію рівнів мовної свідомості й зазначає, що людина з високою мовною свідомістю є зрілою мовною особистістю, якій властиве активне, зацікавлене, відповідальне ставлення до мови. Висока мовна свідомість забезпечує опірність до мовного безкультур'я та нігілізму, сповідує культ рідної мови, виступаючи таким чином запорукою мовної стійкості.

Отже, проблема мовної особистості перебуває у центрі досліджень учених різних наукових сфер: мовознавства, психолінгвістики, лінгводидактики, культурології. Термін *мовна особистість* можна назвати інтердисциплінарним, водночас це одне з ключових понять у галузі культури мови, лінгвостилістики, комунікативної лінгвістики.